

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/45/172-175>

Ləman Sultanlı
Azərbaycan Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0000-8753-2373>
lemansultan1@gmail.com

İdarəetmə mexanizmləri çərçivəsində maliyyə nəticələrinin rolu

Xülasə

Bu məqalə müəssisənin fəaliyyətində maliyyə nəticələrinin formalaşması və idarəedilməsi üsullarının öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Araşdırmada müəssisənin gəlir və xərcləri əsasında formalaşan maliyyə nəticələrinin təsnifatı, onların təhlili və idarəetmə prosesinə təsiri araşdırılmışdır. Eyni zamanda, gəlirlilik göstəricilərinin təyini və bu göstəricilər vasitəsilə müəssisənin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məsələləri ön plana çəkilmişdir. İş zamanı büdcə planlaşdırılması, xərclərə nəzarət və mənfəətin optimallaşdırılması kimi istiqamətlərdə müasir maliyyə idarəetmə üsullarının əhəmiyyəti göstərilmişdir. Tədqiqatda həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrin təcrübələri müqayisəli şəkildə təhlil olunmuşdur. Nəticələr müəssisə daxilində maliyyə qərarlarının qəbuluna və strateji idarəetmənin formalaşmasına töhfə verə bilər.

Açar sözlər: maliyyə nəticəsi, gəlirlilik, büdcə planlaşdırması, xərclər, mənfəət, analiz

Laman Sultanli
Azerbaijan University
Master student
<https://orcid.org/0009-0000-8753-2373>
lemansultan1@gmail.com

The Role of Financial Results in the Framework of Management Mechanisms

Abstract

This dissertation focuses on the development and administration of financial outcomes in activities of enterprise. The classification of financial results based on the enterprise's revenues and costs, their analysis, and the influence on the management process of enterprise are investigated. Furthermore, the definition of profitability indicators and how to assess an economic efficiency of enterprise using these indicators are discussed. The research underlines the relevance of current financial management techniques such as budgeting, cost control, and profit maximization. A comparative comparison of the experiences of industrialized and developing nations is also carried out. The insights may help to shape business decision-making processes and strategic management.

Keywords: financial results, profitability, budget planning, cost, profit, analysis

Giriş

Müasir dövrdə müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini və davamlı inkişafını təmin edən əsas amillərdən biri də onların maliyyə fəaliyyətidir. Maliyyə nəticələrinin düzgün formalaşması və idarə olunması müəssisənin uzunmüddətli məqsədlərinə çatmasında vacib rol oynayır. Bu baxımdan, maliyyə göstəricilərinin təhlili, gəlirlilik dərəcəsinin hesablanması və büdcə siyasətinin düzgün qurulması zəruridir. Tədqiqat işində məhz bu aspektlər diqqət mərkəzinə gətirilmiş, müxtəlif idarəetmə üsulları və maliyyə planlaşdırma alətləri öyrənilmişdir. Mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, sürətlə dəyişən iqtisadi mühitdə müəssisələr maliyyə sabitliyini yalnız effektiv idarəetmə ilə təmin edə bilərlər.

Tədqiqat

Maliyyə nəticələri vacibdir, çünki müəssisənin hərəkətlərini və uğurlarını təyin edən idarəetmə mexanizminin əsasını təşkil edir. Bu nəticələr müəssisənin gələcək fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdə rəhbərliyə yol göstərici olur (Abdullayev, 2018). Nəticədə menecerlər maliyyə nəticələrinə çox diqqət yetirməli və onları idarəetmə əməliyyatları üçün əsas rolunu oynayan bir qaynaq hesab etməlidirlər (Qasimov, 2020; Shong, Zhang, 2013). Hər bir korporativ strukturda qərar qəbul etmə fəaliyyəti maliyyə vəziyyətindən asılı olmayaraq davam edə bilər. Lakin bir şirkətin maliyyə sabitliyi onun maliyyə potensialı ilə müəyyən edilir. Bu imkanlar bütün maliyyə öhdəliklərinin vaxtında yerinə yetirilməsini təmin edir (İsmayılov, 2019). Şirkət öhdəliklərini vaxtında ödəyə bilmirsə, bu onun düzgün fəaliyyət göstərə bilmədiyinin göstəricisidir. Müəssisə iqtisadi subyekt kimi əlavə dəyərin formalaşmasını təmin edən və bu dəyərin paylaşdırılması funksiyasını yerinə yetirən bir təşkilatdır. Bu prosesdə pul gəlirləri və xərcləri müqayisə olunur. Şirkət daxilində xərclər və ümumi pul gəliri arasındakı fərq maliyyə mənbələrini təmsil edir (Əliyev, 2021). Aşağıda göstərilən amillər, maliyyə nəticələrinin idarəetmə mexanizminin təməl elementi kimi qəbul olunmasının əsas səbəblərini təşkil edir:

1. Fəaliyyətin qiymətləndirilməsi - maliyyə nəticələri müəssisənin cari və əvvəlki dövrlərdəki fəaliyyətinin obyektiv şəkildə qiymətləndirilməsi üçün əsas məlumat bazasını təşkil edir. Bu məlumatlar əsasında rəhbərlik mövcud nəticələri təhlil edir və fəaliyyətin səmərəliliyi barədə ətraflı fikir formalaşdırır.

2. Strateji planlaşdırma və proqnozlaşdırma – maliyyə nəticələri gələcək fəaliyyətin planlaşdırılması və müəssisənin uzunmüddətli hədəflərinin müəyyənləşdirilməsi baxımından mühüm informasiya rolunu oynayır. Bu göstəricilər, strateji qərarların hazırlanması və resurların səmərəli idarə olunması üçün əsaslı baza yaradır.

3. Maliyyə fəaliyyətinin təhlili - maliyyə hesabatlarında əks olunan məlumatlar şirkətlərin gəlirləri, xərcləri, investisiya paylanması və ümumi maliyyə göstəriciləri haqqında dolğun informasiya verir. Bu məlumatlar əsasında müəssisənin maliyyə dayanıqlığı və fəaliyyət səmərəliliyi qiymətləndirilir, həmçinin inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilir.

4. Maliyyə göstəricilərinin təhlili və izahı – maliyyə nəticələrinin təhlili rəhbər heyətə və digər maraqlı tərəflərə göstəricilər arasındakı qarşılıqlı əlaqələri müəyyənləşdirməyə, mümkün riskləri öncədən dəyərləndirməyə və daha əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyə imkan verir.

Maliyyə nəticələri müəssisənin fəaliyyət göstəriciləri ilə idarəetmə strukturlarının səmərəliliyi arasında birbaşa əlaqənin mövcudluğunu göstərir. Menecerlər və qərar qəbul edən şəxslər bu nəticələrə əsaslanaraq strateji qərarlar verir, əməliyyatlara nəzarət edir və müəssisənin inkişaf səviyyəsini qiymətləndirirlər. Aşağıda maliyyə göstəricilərinin idarəetmə mexanizmi çərçivəsində əsas funksiyalarından bəziləri təqdim olunur:

1. Fəaliyyətin qiymətləndirilməsi: Maliyyə göstəriciləri – gəlir, xərc, kredit, aktiv və öhdəliklər – müəssisənin maliyyə vəziyyətini əks etdirən əsas məlumat mənbəyi kimi çıxış edir. Bu göstəricilər vasitəsilə müəssisənin mənfəəti, borc yükü və ümumi maliyyə sabitliyi müəyyən olunur.

2. Strateji qərarların qəbuluna dəstək: Menecerlər strateji istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsində maliyyə göstəricilərinə əsaslanırlar. Bu göstəricilər gəlirin artırılması, xərclərin optimallaşdırılması və potensial investisiyaların dəyərləndirilməsi üçün əsas rol oynayır.

3. Maliyyə nəzarətinin təmin edilməsi: Dəqiq və şəffaf maliyyə məlumatları idarəetmədə nəzarət funksiyasının həyata keçirilməsində əvəzsizdir. İdarəçilər bu göstəriciləri analiz edərək əməliyyatların müəyyən edilmiş məqsədlərə və meyarlara uyğunluğunu təmin edirlər.

4. Planlaşdırma və büdcələmə: Maliyyə nəticələri gələcək fəaliyyətlərin planlaşdırılması, büdcələrin hazırlanması və uzunmüddətli maliyyə məqsədlərinin müəyyən olunması baxımından əsas vasitə kimi çıxış edir (Məmmədov, 2020; Shensveen, 2016). Müəssisənin mövcud maliyyə vəziyyəti nəzərə alınaraq effektiv planlaşdırma həyata keçirilir.

5. Maliyyə tərəfdaşlıqlarının möhkəmləndirilməsi: Şirkətin maliyyə vəziyyəti və əldə etdiyi nəticələr investorlara, banklara, səhmdarlara və strateji tərəfdaşlara inam yaratmaq baxımından həlledici rol oynayır. Bu göstəricilər əməkdaşlıq üçün mühüm zəmin yaradır.

6. Səmərəliliyin və idarəetmə keyfiyyətinin artırılması: Maliyyə nəticələri təşkilatın ümumi fəaliyyətinin optimallaşdırılması və idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üçün ən vacib informasiya mənbəyidir (Maliyyə konsaltinqi nədir, 2024; Voshles, 2012). Bu nəticələrin təhlili müəssisəyə düzgün qərarlar verməyə və idarəetməni daha effektiv təşkil etməyə imkan verir.

Büdcə planlaşdırması çərçivəsində müəssisənin müxtəlif struktur bölmələri üçün aşağıdakı hədəflər müəyyən olunur:

- məhsuldar olmayan xərclərin azaldılması,
- plan göstəricilərinin artırılması,
- resurslara qənaət edilməsi,
- xərclərə effektiv nəzarət tədbirlərinin tətbiqi.

Həmçinin büdcə planlaşdırması işçilərə xüsusi üstünlüklər verən əmək haqqı sisteminə uyğun şəkildə təşkil olunur və struktur bölmələrinin müstəqil şəkildə vəsaitlərdən istifadə etməsinə şərait yaradır. Büdcələr hər ay tərtib olunur və xərclər, vergilər, gəlirlər və digər göstəricilər əsasında müəyyənləşdirilir. Bu isə maliyyə mənbələrinin daha səmərəli və qənaətli istifadəsinə xidmət edir.

Maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsində istifadə olunan mənfəət göstəriciləri iki əsas kateqoriyaya bölünür: mütləq və nisbi göstəricilər.

➤ Mütləq mənfəət göstəriciləri müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyini əks etdirir.

➤ Nisbi mənfəət göstəriciləri isə gəlirlilik səviyyəsini (mənfəətliliyi) göstərir və müəssisənin maliyyə sağlamlığı barədə obyektiv qiymətləndirmə aparmağa imkan verir.

Bu göstəricilər, müəssisənin fəaliyyətində maraqlı olan bütün tərəflər — səhmdarlar, investorlar, idarəçilər və dövlət orqanları üçün əhəmiyyətli məlumatlar təqdim edir. Mənfəət göstəriciləri müəssisənin iqtisadi imkanlarını və inkişaf potensialını müxtəlif aspektlərdən əks etdirməklə strateji qərarların qəbulunda əsas rol oynayır. İqtisadi ədəbiyyatda gəlirlilik göstəricilərinin hesablanması üçün müxtəlif metodlar təqdim olunur. Bu metodlar, analitik və idarəetmə baxımından yaranan çətinliklərə uyğun olaraq geniş spektrdə göstəricilərin istifadə edilməsinə imkan verir. Gəlirliliyin ölçülməsi müəssisənin ümumi maliyyə sağlamlığını qiymətləndirmək və gələcək fəaliyyətləri planlaşdırmaq baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Mənfəət göstəricilərinin hesablanmasına bir neçə yanaşma mövcuddur. Ən çox istifadə olunan göstəricilər bunlardır: Məhsul satışından əldə olunan mənfəət; açıq mənfəət; vergi öncəsi mənfəət; kredit faizləri öncəsi mənfəət; iqtisadi mənfəət (vergi öncəsi mənfəət); xalis mənfəət.

Bu göstəricilərin hesablanmasında istifadə olunan kəsirin məxrəcinə şirkətin ümumi aktivləri, özəl kapitalı, borcları, dövriyyə kapitalı, əsas vəsaitlər və digər maliyyə resursları daxil ola bilər. Gəlirlilik göstəricilərinin müxtəlif formaları, onların modifikasiyası və təhlili müəssisənin maliyyə və əməliyyat strukturlarının mürəkkəbliyi ilə əlaqədardır (Maliyyə nəticələri, 2018; Porter, 1996). Bu isə nəticələrin dəqiq interpretasiyasını çətinləşdirə bilər. Təcrübədə maliyyə hesabatları əsasında əldə edilən gəlirlilik göstəriciləri əsasən aşağıdakı kateqoriyalara bölünür:

➤ Ümumi kapitalın gəlirliliyi (ROA - Return on Assets): Vergi öncəsi mənfəətin müəssisənin orta illik aktivlərinə nisbəti kimi hesablanır. Formula: $ROA = \text{Vergi öncəsi mənfəət} / \text{Orta illik aktivlər}$;

➤ Kapitalın gəlirliliyi (ROE - Return on Equity): Vergi öncəsi mənfəətin müəssisənin orta illik kapitalına nisbəti ilə müəyyən olunur. Formula: $ROE = \text{Vergi öncəsi mənfəət} / \text{Orta illik kapital}$;

➤ Satış gəlirliliyi (Net Profit Margin): Xalis mənfəətin məhsul satışından əldə olunan gəlirə nisbəti ilə hesablanır. Formula: $\text{Xalis mənfəət} / \text{Satış gəliri}$;

➤ Özəl kapital üzrə xalis mənfəət nisbəti: Xalis mənfəətin özəl kapitalın orta illik dəyərində bölünməsi ilə müəyyən olunur. Formula: $\text{Xalis mənfəət} / \text{Orta illik özəl kapital}$;

Bu göstəricilər müəssisənin gəlir əldə etmə qabiliyyətini, resurslardan istifadə səmərəliliyini və sərmayələrin gəlirliyini müəyyənləşdirməkdə mühüm rol oynayır. Gəlirlilik göstəricilərinin düzgün seçimi və təhlili şirkətin strategiyasının effektivliyinin qiymətləndirilməsində və idarəetmə qərarlarının verilməsində əhəmiyyətlidir.

Aktivlərin gəlirliliyi – müəssisənin bütün aktivlərinin gəlir gətirmə qabiliyyətini qiymətləndirən göstəricidir. Bu göstərici, həm istehsalın, həm də maliyyə fəaliyyətinin təşkilində rəhbərliyin

effektivliyini əks etdirir (Abbasov, 2012). Aktivlərin gəlirliliyi, eyni zamanda istehsal və paylama haqlarının səviyyəsini, sərbəst buraxılan məhsul və ya xidmətlərin həcmi və bu məhsul və xidmətlərin bazar tələbinə uyğunluğunu əks etdirən mühüm göstəricilərdən biridir. Məcmu kapitalın gəlirlilik dərəcəsi aşağıdakı sahələrdə mühüm rol oynayır:

- İstehsal və maliyyə idarəetməsinin təşkili
- Resurslardan istifadənin səmərəliliyi
- İqtisadi qərarların optimallaşdırılması
- Xarici və yerli investorların maraqlarının qiymətləndirilməsi

Aktivlərin gəlirlilik indeksi, həm xarici, həm də yerli biznes iştirakçılarının iqtisadi maraqlarını əks etdirir. Bu göstərici, müəssisənin iqtisadi dayanıqlılığını və sərmayənin geri dönüş potensialını qiymətləndirmək üçün istifadə olunur.

Nəticə

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, müəssisənin maliyyə nəticələrinin düzgün formalaşması və idarə olunması bütövlükdə fəaliyyətinin səmərəliliyini birbaşa müəyyənləşdirir. Gəlirlilik göstəricilərinin təhlili və büdcə planlaşdırmasının tətbiqi nəticəsində müəssisələr maliyyə mənbələrindən daha səmərəli istifadə edə və iqtisadi riskləri minimuma endirə bilirlər. İdarəetməyə təklif olunan yanaşmalar müəssisənin gələcək maliyyə sabitliyini təmin etməyə kömək edir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, R. (2018). *Maliyyə menecmenti*. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
2. Abbasov, S. (2012). Pul axınlarının idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi. *Azərbaycanın vergi jurnalı*. № 6.
3. Əliyev, F. (2021). *İqtisadiyyat və idarəetmə əsasları*. Təhsil.
4. İsmayılov, A. (2019). *Müasir müəssisələrdə maliyyə idarəetməsi*. Elm və Təhsil.
5. Qasimov, S. (2020). *Müəssisə iqtisadiyyatı və idarə olunması*. İqtisad Universiteti.
6. Məmmədov, A. (2020). İqtisadi göstəricilərin təhlili və idarəetmə mexanizmləri. *UNEC Elmi Əsərlər*.
7. *Maliyyə konsaltinqi nədir?*. (2024). <https://finance-group.az/en/maliyy-konsaltinqi-n-dir/>
8. *Maliyyə nəticələri*. (2018). <https://www.muhasib.az/article.php?cat=2&n=801>.
9. Porter, M.E. (1996). What is Strategy? *Harvard Business Review*, 74(6), pp.61–78.
10. Shensveen, J.G. (2016). *Airline Operations and Management: A Management Textbook*.
11. Shong, Sh.S., Zhang, A. (2013). *Strategic Management in the Airline Industry*.
12. Voshles, T.M. (2012). *The Economics of the Airline Industry*.

Daxil oldu: 05.02.2025

Qəbul edildi: 16.05.2025